

DOI: 10.15276/ETR.05.2025.9
DOI: 10.5281/zenodo.17503917
UDC: 332.1:711.4:316.42
JEL: R11, R12, O18, Q56, J61

УРБАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ГЛОБАЛЬНОМУ ВИМІРІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

URBANIZATION PROCESSES IN THE GLOBAL DIMENSION: A COMPARATIVE ANALYSIS

Iryna V. Leshchukh, PhD in Economics
M.I. Dolishniy Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3860-0728
Email: ira_leschukh@ukr.net

Received 14.07.2025

Лецих І.В. Урбанізаційні процеси в глобальному вимірі: компаративний аналіз. Науково-методична стаття.

У статті здійснено компаративний аналіз урбанізаційних процесів у глобальному вимірі з акцентом на просторові, соціальні, економічні та екологічні аспекти. Розкрито відмінності динаміки урбанізованості за рівнем доходів країн, масштаби зростання агломерацій і характер їх просторового розширення. Запропоновано типологію моделей урбанізації у координатах «масштабність – регульованість». Особливу увагу приділено просторовим ефектам урбанізації, зокрема соціально-економічній концентрації, формуванню нерівностей та екологічним ризикам. Обґрунтовано важливість якісних характеристик урбанізації як чинника сталого просторового розвитку, що потребує збалансованої політики управління в умовах глобальних трансформацій, зміни клімату, демографічного тиску та структурної перебудови міських систем.

Ключові слова: урбанізація, просторовий розвиток, агломерація, сталий розвиток, урбаністичні моделі, нерівність, глобальні процеси

Leshchukh I.V. Urbanization Processes in the Global Dimension: A Comparative Analysis. Scientific and methodical article.

The article presents a comparative analysis of urbanization processes in the global context with a focus on spatial, social, economic, and environmental aspects. It highlights differences in urbanization dynamics based on countries' income levels, the scale of agglomeration growth, and the nature of their spatial expansion. A typology of urbanization models is proposed within the coordinates of «scale – regulation». Particular attention is given to the spatial effects of urbanization, including socio-economic concentration, inequality formation, and environmental risks. The importance of qualitative characteristics of urbanization as a factor of sustainable spatial development is substantiated, emphasizing the need for balanced governance policies in the face of global transformations, climate change, demographic pressure, and structural reorganization of urban systems.

Keywords: urbanization, spatial development, agglomeration, sustainable development, urban models, inequality, global processes

Урбанізація є одним із провідних глобальних процесів XXI ст. Вона суттєво впливає на демографічний, економічний, просторовий та екологічний розвиток територій. Будучи глобальним феноменом, урбанізація демонструє значну регіональну варіативність як за темпами, так і за характером. Ці відмінності зумовлені історичними, економічними, соціальними та політичними чинниками, що формують унікальні моделі урбанізаційних процесів у різних частинах світу. Аналіз цих моделей та їхнього впливу на просторовий розвиток міських і регіональних систем на глобальному рівні є критично важливим для розуміння сучасних викликів та розробки ефективних стратегій сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання урбанізації як глобального процесу, що визначає напрями просторових, економічних і соціальних трансформацій, активно вивчаються провідними міжнародними організаціями (зокрема, UN-Habitat, World Bank, OECD), а також висвітлюються у наукових публікаціях відомих економістів та економ-географів світу – Е. Глейзера, С. Сассен, М. Сторпера та ін. Особлива увага приділяється, зокрема, вивченню структурної перебудови міського простору, глобальній типології мегаполісів, ролі урбанізації у забезпеченні економічного зростання та соціальної інклюзії.

На рівні міждисциплінарних підходів урбанізація розглядається як результат взаємодії демографічних змін, просторового планування та інституційної спроможності управління. У фокусі сучасних досліджень – нерівномірність урбаністичних процесів, урбан-справедливість, вплив урбанізації на довкілля, дихотомія між формальними і неформальними урбаністичними структурами [1, 2].

В українському контексті урбанізаційні процеси здебільшого аналізуються через призму динаміки розселення, трансформації містобудівних систем, економічної ефективності агломерацій та викликів територіальної організації. Дослі-

дження спрямовані на вивчення факторів дезурбанізації, неформального розростання периферій, а також впливу воєнних дій на просторову структуру.

Разом з тим, системний компаративний аналіз урбанізаційних моделей у зв'язку з рівнем регульованості та масштабністю процесів, їх економічними наслідками, просторовими викликами та якісними характеристиками урбанізованого середовища залишається недостатньо розробленим, що зумовлює актуальність обраної тематики дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження

2007-2008 рр. стали переломними у структурі розселення. Зокрема, за даними ООН у цей період чисельність населення планети, яке проживало у містах, перевищило чисельність сільського населення. У 2023 р. частка міського населення у світі становила 57,3% [3]. До 2050 р. прогнозується зростання зазначеного показника до 68% (або близько 7 млрд. осіб) [4, 5]. Водночас темпи урбанізації є суттєво диференційованими залежно від рівня економічного розвитку країн. Найвищі показники урбанізованості стабільно демонструють країни з високим рівнем доходу. Частка населення міських агломерацій тут зросла з 71% у 1980 р. до 81% у 2023 р. [6]. Проте зростання в цій групі є відносно повільним, що відображає насиченість урбанізованого простору та зменшення інтенсивності міграцій з сільських територій.

Натомість країни з рівнем доходу вище середнього демонструють динаміку інтенсивного зростання урбанізованості, а саме з 33% у 1980 р. до 69% у 2023 р. Така динаміка зумовлена активними процесами індустріалізації, урбаністичним розширенням, розбудовою інфраструктури та концентрацією економічної активності в міських просторах. Ця група країн характеризується одним з найвищих темпів урбанізаційного зростання у досліджуваній період, що вказує на трансформацію структури заселення під впливом економічного зростання та просторової мобілізації ресурсів.

У країнах із середнім рівнем доходу частка населення, яке проживає в містах, зросла з приблизно 29% до 54%, що свідчить про стабільну, хоча й менш стрімку, урбанізацію. Подібна тенденція спостерігається і в країнах із нижчим за середній рівнем доходу, де приріст становив приблизно 16 в.п. – з 25% до 41%. В обох випадках це зростання можна розглядати як індикатор поступового розширення урбаністичного простору за умов структурних трансформацій в економіці та модернізації інфраструктури.

Найнижчі показники та темпи урбанізаційного зростання спостерігаються у групі країн із низьким рівнем доходу, де частка міського населення збільшилася з 21% у 1980 р. до лише 35% у 2023 р. Ця тенденція засвідчує наявність значних інституційних, інфраструктурних та економічних бар'єрів, що обмежують можливості для масштабної урбанізації. У таких країнах переважає

сільський тип розселення, а процеси урбанізації часто супроводжуються викликами, пов'язаними з нерівномірністю просторового розвитку, нестачею базових послуг та недостатнім плануванням міського зростання.

Таким чином, глобальна динаміка урбанізації засвідчує загальну тенденцію до зростання частки міського населення, проте рівень та інтенсивність цього процесу є чітко стратифікованими за рівнем економічного розвитку. Урбанізація постає не лише як демографічний феномен, а як складний системний процес, що відображає глибші соціально-економічні трансформації, включаючи зміни в просторовій організації виробництва, мобільності населення, розвитку інфраструктури та модернізації форм господарювання. У цьому контексті країни з нижчим рівнем доходу мають значний потенціал до подальшої урбанізації, однак реалізація цього потенціалу потребує посилення інституційної спроможності, інвестицій у міське середовище та стратегічного управління урбаністичним розвитком.

Безумовним лідером за чисельністю населення залишається агломерація Токіо-Йокогама (Японія). Зокрема, у 2023 р. тут проживало понад 37,7 млн осіб, що на 6% більше, ніж у 2014 р. (табл. 1). Площа території агломерації за вказаний період зросла з 8547 км² до 8775 км² (+2,7%). Водночас щільність населення залишається відносно помірною (4306 осіб/км² у 2023 р.), що вказує на розосереджений характер заселення в межах поліцентричної урбаністичної структури.

Другу та третю позиції незмінно займають агломерації Джакарта (Індонезія) та Далі (Індія). Чисельність населення тут зросла у 2023 р. щодо 2014 р. на 18,1% та 29,2% відповідно. Щільність населення зазначених агломерацій є однією з найвищих у світі, що свідчить про надмірну концентрацію мешканців на порівняно компактній території.

З-поміж інших агломерацій світу особливо вирізняється Мумбаї (Індія). У 2014 р. тут проживало майже 17,7 млн осіб, а у 2023 р. відповідний показник зріс до 25,2 млн. осіб (або на 425%). Щільність населення становила 32,3 тис. осіб/км² у 2014 р. та 24,1 тис. осіб/км² у 2023 р., що є індикатором крайнього навантаження на просторову інфраструктуру. Рекордною також є щільність населення в агломераціях Дакка (Бангладеш) та Кіншаса (Демократична Республіка Конго) – відповідно 30,9 тис. осіб/км² та 26,1 тис. осіб/км² у 2023 р. Така надвисока щільність пов'язана з нерівномірністю забудови, дефіцитом житлових площ та значною часткою населення, яке проживає в умовах інформальних поселень (житлові райони або поселення, виникають без офіційного планування, дозволів або дотримання будівельних норм і правил, часто характеризуються відсутністю належної інфраструктури, правового статусу землекористування, а також незадовільними умовами проживання).

Таблиця 1. Динаміка чисельності та щільність населення найбільших агломерацій світу
найбільших агломерацій світу

Агломерація	Країна	Чисельність населення, тис. осіб			Щільність населення, осіб/км², 2023 р.
		2014 рік	2023 рік	зміна, 2023 р. щодо 2014 р., %	
1. Токіо – Йокогама	Японія	37 555	37 785	0,6	4 306
2. Джакарта	Індонезія	29 959	35 386	18,1	9 980
3. Делі	Індія	24 134	31 190	29,2	13 307
4. Гуанчжоу – Фошань	Китай	18 316	27 119	48,1	5 970
5. Мумбаї	Індія	17 672	25 189	42,5	24 073
6. Маніла	Філіппіни	22 710	24 156	6,4	12 638
7. Шанхай	Китай	22 650	24 042	6,1	5 549
8. Сеул – Інчхон	Республіка Корея	22 992	23 225	1,0	8 388
9. Каїр	Єгипет	15 206	22 679	49,1	8 412
10. Мехіко	Мексика	20 300	21 905	7,9	8 657
11. Калькутта	Індія	14 896	21 747	46,0	16 085
12. Сан-Паулу	Бразилія	20 273	21 486	6,0	5 888
13. Нью-Йорк	США	20 661	21 396	3,6	1 886
14. Карачі	Пакистан	21 585	20 249	-6,2	18 014
15. Дакка	Бангладеш	14 896	19 134	28,5	30 911
16. Бангкок	Таїланд	14 910	18 884	26,7	5 904
17. Пекін	Китай	19 277	18 883	-2,0	4 408
18. Москва	Росія	15 855	17 882	12,8	2 691
19. Шеньчжень	Китай	12 860	17 778	38,2	9 834
20. Буенос-Айрес	Аргентина	13 913	15 748	13,2	4 582
21. Лос-Анджелес	США	15 250	15 587	2,2	2 253
22. Йоганнесбург – Екурхулени	ПАР	7 960	15 551	95,4	3 849
23. Бангалор	Індія	9 330	15 257	63,5	8 753
24. Ченду	Китай	8 891	15 016	68,9	7 761
25. Хошимін	В'єтнам	9 031	14 953	65,6	6 906
26. Осака – Кобе – Кіото	Японія	17 234	14 916	-13,5	4 939
27. Лагос	Нігерія	12 549	14 540	15,9	5 625
28. Стамбул	Туреччина	13 187	14 441	9,5	9 816
29. Лахор	Пакистан	8 376	13 504	61,2	14 285
30. Кіншаса	ДР Конго	9 735	13 493	38,6	26 048
31. Тегеран	Іран	13 429	13 382	-0,3	7 852
32. Чунцін	Китай	6 782	12 653	86,6	8 009
33. Ріо-де-Жанейро	Бразилія	11 723	12 306	5,0	6 091
34. Сіань	Китай	5 438	12 211	124,5	6 688
35. Ченнаї	Індія	9 435	11 570	22,6	9 444
36. Париж	Франція	10 975	11 108	1,2	3 893
37. Чженчжоу	Китай	4 247	11 068	160,6	6 202
38. Луанда	Ангола	5 654	10 914	93,0	10 861
39. Лондон	Великобританія	10 149	10 803	6,4	6 216
40. Дунгуань	Китай	8 762	10 753	22,7	6 115
41. Ліма	Перу	9 668	10 556	39,1	11 848
42. Ухань	Китай	7 590	10 353	26,4	5 686
43. Богота	Колумбія	8 188	10 252	25,2	18 241
44. Тяньцзінь	Китай	9 596	10 047	4,7	3 572
45. Хайдарабад	Індія	8 445	9 797	16,0	5 802
46. Тайбей	Тайвань	7 317	9 662	32,0	8 861
47. Ханчжоу	Китай	6 776	9 618	41,9	7 155
48. Нагоя	Японія	10 238	9 439	-7,8	2 549
49. Куала-Лумпур	Малайзія	6 635	9 387	41,5	4 341
50. Чикаго	США	9 238	8 954	-3,1	1 371
.....					
Київ	Україна	4 280	немає даних		268,4 (2014 р.)

Джерело: складено автором за матеріалами [7]

У більшій частині лідерів присутні міста з країн Глобального Півдня, зокрема Азії (Китай, Індія, Індонезія, Філіппіни), що підтверджує глобальний зсув урбанізаційного фокусу в цей регіон. Також

помітно, що урбанізація у Китаї зосереджується в декількох потужних поліцентричних агломераціях: Гуанчжоу – Фошань, Шанхай, Пекін, Шеньчжень, які поєднують в собі і промислові вузли, і фінансові

кластери. Водночас приклад агломерації Сеул – Інчхон демонструє, що навіть за умови значної щільності населення (8388 осіб/км²) ефективна організація міського простору може забезпечити стабільне функціонування транспортної системи, комунікацій та соціальної інфраструктури. Це свідчить про важливість не лише демографічних, а й управлінських чинників в оцінці якості урбанізованого середовища.

На цьому тлі Північна й Латинська Америка представлені в рейтингу лише окремими агломераціями (зокрема, Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Сан-Паулу, Мехіко, Буенос-Айрес, Ріо-де-Жанейро) з чисельністю населення в межах 13-22 млн осіб. Це свідчить про порівняно стримані темпи урбанізаційного зростання, вищу насиченість міської інфраструктури та, частково, завершення основного етапу урбанізаційного переходу. У цьому контексті показовим є зміщення глобального демографічного фокусу у бік країн Азії та Африки.

Європейські агломерації, окрім кількох, що посідають нижчі позиції у рейтингу, практично не представлені серед ТОП-50 агломерацій світу із найбільшою чисельністю населення, що підтверджує тенденцію глобального урбанізаційного зсуву, а саме від умовно «старого» індустріального ядра до нових урбаністичних центрів у країнах Глобального Півдня. Таким чином, структура світового міського населення змінюється на користь мегаполісів країн, що розвиваються. Попри значний соціально-економічний потенціал, ці агломерації часто зростають в умовах обмеженої інфраструктурної спроможності, дефіциту житла, переважання систем життєзабезпечення, погіршення екологічної ситуації та нерівного доступу до базових послуг.

Однією з ключових сучасних характеристик урбанізаційних процесів є просторове розширення міст. Глобально спостерігається тенденція до урбаністичного розповзання, тобто, територіального зростання міст, що часто випереджає їх демографічний приріст [8]. Такий тип урбанізації обумовлений зростаючими потребами в житлі, транспорті, промисловій забудові, а також розвитком периферійних територій, які включаються до функціонального складу агломерацій. Утім, аналіз змін площі провідних світових агломерацій у 2014-2023 рр. (табл. 2) демонструє нерівномірність цього процесу за регіонами та

країнами, що дозволяє говорити про різні моделі просторової урбанізації.

Сьогодні спостерігається чітка дихотомія просторових моделей урбанізації. З одного боку, міста Глобального Півдня розширюють свої межі високими темпами, що супроводжується значними інфраструктурними, соціальними та екологічними викликами. З іншого – агломерації Глобальної Півночі демонструють стриману динаміку або навіть негативний приріст площі, що вказує на зрілість їхньої урбаністичної структури та перехід до ендогенного зростання й функціонального оновлення. Така асиметрія в розвитку свідчить про необхідність переосмислення універсальних моделей урбанізації й врахування локальних особливостей під час формування стратегій сталого міського розвитку.

Найвищі темпи просторової експансії виявлено у країнах Глобального Півдня, зокрема в Азії та Африці. Агломерація Стамбула збільшила свою площу на понад 306%, що є найвищим показником серед досліджуваних міст. Значне розширення меж спостерігається також в агломерації Лагоса (+185%), Чженьчжоу (+175,5%), Сіань (+113,6%) та Мумбаї (+91,6%). У більшості випадків ідеться не лише про формальне адміністративне розширення меж, а й про фактичне включення нових територій у функціональний урбаністичний простір, зокрема через неформальну забудову (у т.ч. розширення нетрів), промислове освоєння або хаотичне житлове розростання [9]. Зростання площі урбанізованих територій у цих регіонах є реакцією на стрімкий приріст населення, але часто перевищує темпи демографічної динаміки, що породжує серйозні виклики в частині планування та управління просторовим розвитком, створює додаткове навантаження на інфраструктуру, загострює проблеми соціально-просторової фрагментації.

Особливо показовим є кейс Китаю, де низка агломерацій (зокрема, Чженьчжоу, Ченду, Ухань, Тяньцзінь, Шанхай, Пекін) продемонстрували приріст площі в межах 14-175%. Це свідчить про інтенсивну трансформацію просторової структури китайських міст, які переходять до поліцентричних моделей розвитку, в яких інтегруються нові субурбанізовані райони, індустріальні кластери та транспортні коридори.

Таблиця 2. Площа найбільших за чисельністю населення агломерацій світу, 2014 р. та 2023 р.

Агломерація	Країна	Площа, км ²		Зміна, 2023 р. щодо 2014 р., %
		2014 р.	2023 р.	
1	2	3	4	5
1. Стамбул	Туреччина	1347	5470	306,1
2. Лагос	Нігерія	907	2585	185,0
3. Чженьчжоу	Китай	648	1785	175,5
4. Сіань	Китай	855	1826	113,6
5. Мумбаї	Індія	546	1046	91,6
6. Дакка	Бангладеш	337	619	83,7
7. Чунцін	Китай	881	1580	79,3
8. Ченду	Китай	1101	1935	75,7
9. Ухань	Китай	1088	1821	67,4

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
10. Хайдарабад	Індія	1062	1689	59,0
11. Йоганнесбург – Екурхулені	ПАР	2590	4040	56,0
12. Хошимін	В'єтнам	1412	2165	53,3
13. Каїр	Єгипет	1761	2696	53,1
14. Бангалор	Індія	1140	1743	52,9
15. Тяньцзінь	Китай	1917	2813	46,7
16. Москва	Росія	4662	6643	42,5
17. Гуанчжоу – Фошань	Китай	3432	4543	32,4
18. Буенос-Айрес	Аргентина	2642	3437	30,1
19. Бангкок	Таїланд	2461	3199	30,0
20. Сан-Паулу	Бразилія	2849	3649	28,1
21. Лахор	Пакистан	738	945	28,0
22. Ченнаї	Індія	971	1225	26,2
23. Тегеран	Іран	1360	1704	25,3
24. Сеул – Інчхон	Республіка Корея	2266	2769	22,2
25. Мехіко	Мексика	2072	2530	22,1
26. Маніла	Філіппіни	1580	1911	20,9
27. Шанхай	Китай	3626	4333	19,5
28. Карачі	Пакистан	945	1124	18,9
29. Богота	Колумбія	492	562	14,2
30. Джакарта	Індонезія	3108	3546	14,1
31. Пекін	Китай	3756	4284	14,1
32. Делі	Індія	2072	2344	13,1
33. Луанда	Ангола	894	1005	12,4
34. Калькутта	Індія	1204	1352	12,3
35. Куала-Лумпур	Малайзія	1943	2163	11,3
36. Ханчжоу	Китай	1217	1344	10,4
37. Лос-Анджелес	США	6299	6918	9,8
38. Дунгуань	Китай	1619	1759	8,6
39. Ліма	Перу	855	891	4,2
40. Шеньчжень	Китай	1748	1808	3,4
41. Токіо – Йокогама	Японія	8547	8775	2,7
42. Париж	Франція	2845	2854	0,3
43. Ріо-де-Жанейро	Бразилія	2020	2020	0,0
44. Лондон	Великобританія	1738	1738	0,0
45. Нью-Йорк	США	11642	11344	-2,6
46. Нагоя	Японія	3820	3704	-3,0
47. Тайбей	Тайвань	1140	1090	-4,4
48. Чикаго	США	6856	6532	-4,7
49. Осака – Кобе – Кіото	Японія	3212	3020	-6,0
50. Кіншаса	ДР Конго	583	518	-11,1
...				
Київ	Україна	13 534	немає даних	

Джерело: складено автором за матеріалами [7]

Водночас у країнах із високим рівнем урбанізованості (здебільшого Глобальна Північ) переважає стабільність або навіть скорочення площі агломерацій. Так, площа Нью-Йорка зменшилася на 2,6%, Нагої – на 3,0%, Тайбею – на 4,4%, Чикаго – на 4,7%, Осаки-Кобе-Кіото – на 6,0%, а Кіншаси – на 11,1%. Така динаміка є індикатором завершення екстенсивної фази урбанізаційного розвитку в цих містах і переходу до політики ущільнення, ревіталізації внутрішньоміських територій та інфраструктурної модернізації. Просторове згортання або стабілізація меж також може бути результатом ефективного територіального планування, жорсткого контролю за землекористуванням та зміщенням акцентів на якість середовища замість кількісного зростання.

З іншого боку, порівняльний аналіз просторового розвитку агломерацій у США та Європі засвідчує суттєві відмінності в інтенсивності та

характері урбаністичного поширення. У Сполучених Штатах просторове розростання міських агломерацій є значно масштабнішим, ніж у Європі: американські міста-центри агломерацій займають великі площі при відносно низькій щільності населення. Згідно з дослідженнями [10, 11], середня щільність міської забудови в європейських агломераціях приблизно утричі перевищує відповідний показник у США.

Утім, досліджуючи урбанізаційні процеси в контексті впливу на просторовий розвиток доцільно не лише порівнювати темпи та масштаби (інтенсивність) урбанізаційного зростання, а й враховувати рівень регульованості урбанізаційних процесів (табл. 3). Такий підхід дозволяє поєднати просторові характеристики з інституційним та управлінським контекстом, що істотно впливає на якість і сталість урбаністичних змін.

Таблиця 3. Типологія урбанізаційних моделей у координатах «масштабність – регульованість»

		Масштабність – темпи приросту міського населення, інтенсивність забудови, зміни у площах агломерацій	
		Стрімке урбанізаційне зростання	Повільне / стабільне урбанізаційне зростання
Регульованість – наявність стратегій, планування розвитку, екологічних обмежень, політики управління розселенням	Висока регульованість	Планована трансформаційна урбанізація (<i>Китай, Сінгапур</i>): – масштабне зростання з активною роллю держави; – формування нових центрів, інвестиції в інфраструктуру.	Зріла стабілізована урбанізація (<i>Німеччина, Данія, Японія</i>): – фокус на реновацію, ущільнення, сталий розвиток; – слабе територіальне розширення.
	Низька регульованість	Неформальна / хаотична урбанізація (<i>Індія, Бангладеш, Нігерія</i>): – вибухове зростання, інфраструктурна перевантаженість; – поширення нетрів, слабе управління.	Інерційна урбанізація (<i>Україна, Грузія, частково Південна Європа</i>): – низька інтенсивність зростання; – фрагментарне оновлення, відсутність комплексної політики управління розселенням.

Джерело: власна розробка автора

До першої групи належать країни, для яких характерне стрімке урбанізаційне зростання в умовах високої регульованості урбанізаційних процесів. Урбанізація в них має чітко спланований і керований характер, відбувається в межах національних стратегій розвитку, інфраструктурних інвестицій та просторового планування. Типовими прикладами є Китай та Сінгапур, де держава відіграє ключову роль у формуванні нових урбаністичних кластерів, розвитку транспортної та інженерної інфраструктури, а також у просуванні екологічних інновацій. Така урбанізація має трансформаційний характер і спрямована на досягнення просторового балансу й функціональної ефективності міського середовища.

Інша модель властива країнам з низьким рівнем інституційної спроможності, де стрімке зростання міського населення відбувається в умовах обмеженого регулювання. Йдеться, насамперед, про держави Південної Азії та Субсахарської Африки, для яких характерна неформальна та хаотична урбанізація, що супроводжується інфраструктурною перевантаженістю, масштабним поширенням нетрів і зростанням екологічного тиску. Такий тип розвитку часто є наслідком недостатності адміністративних ресурсів і слабкості інституційного середовища, яке неспроможне забезпечити ефективне управління просторовим зростанням.

Натомість у розвинених країнах із високою регуляторною спроможністю (зокрема, в Європі, Північній Америці та Японії) спостерігається зріла модель урбанізації. Вона характеризується уповільненими темпами територіального розширення, акцентом на ревіталізацію міських просторів, розвиток екологічного транспорту, модернізацію житлового фонду та підвищення якості міського середовища.

У свою чергу, в низці країн із повільним зростанням урбанізованого населення, але з недостатньо розвиненим механізмом просторового планування (наприклад, у частині постсоціалістичних держав), спостерігається інерційна або фрагментарна урбанізація. Вона виражається у

відсутності системного бачення розвитку, нерівномірності оновлення міських територій і фрагментарному характері інвестицій, що підкреслює потребу в оновленні стратегій просторового розвитку.

Загалом запропонована типологізація засвідчує, що урбанізаційні процеси формуються не лише під впливом демографічних факторів, а значною мірою детермінуються політико-інституційним середовищем. Визначальну роль у забезпеченні сталості міського розвитку відіграють рівень регульованості урбаністичних трансформацій, наявність узгодженої просторової політики та інституційна спроможність управління урбанізаційним зростанням. Саме ці чинники зумовлюють характер просторової організації, якість міського середовища та здатність до адаптації в умовах глобальних викликів.

Для всебічного розкриття впливу урбанізації на просторовий розвиток важливо виходити не лише з її кількісних характеристик, таких як темпи приросту міського населення чи розширення площ агломерацій. Визначальне значення мають якісні параметри, що відображають змістовне наповнення урбаністичного зростання та ефективність функціонування міського простору. До таких належать рівень економічної продуктивності урбанізованих територій (зокрема, внесок міст у формування національного валового внутрішнього продукту), просторові соціально-економічні диспропорції, показники соціальної вразливості, а також масштаб і характер екологічного навантаження. Комплексна оцінка цих аспектів дозволяє окреслити не лише наслідки урбанізаційних процесів, а й потенціал міст як драйверів сталого просторового перетворення.

У цьому контексті доцільно звернутися до європейського досвіду, що репрезентує приклад збалансованої урбанізації з високим рівнем інституційної керованості, наявністю потужної інфраструктурної бази та сталим просторовим розвитком. Водночас навіть у країнах із усталеною урбаністичною структурою зберігаються та поси-

люються нові виклики: демографічні зрушення, потреба в адаптації міського середовища до кліматичних цілей, соціальна інтеграція нових мешканців, модернізація застарілої забудови. Це зумовлює потребу у поглибленому аналізі якісних аспектів урбанізації, серед яких одним із ключових індикаторів є економічна результативність. Вона оцінюється через обсяги доданої вартості, що формуються в межах міських територій, і відображається у показниках ВВП на душу

населення. Зазначені параметри виступають важливими маркерами ефективності використання людського, інфраструктурного та інституційного потенціалу міських систем.

Результати обчислень, представлені на рис. 1, підтверджують збереження в межах Європейського Союзу тенденції до концентрації економічної активності у столичних і найбільших агломераціях.

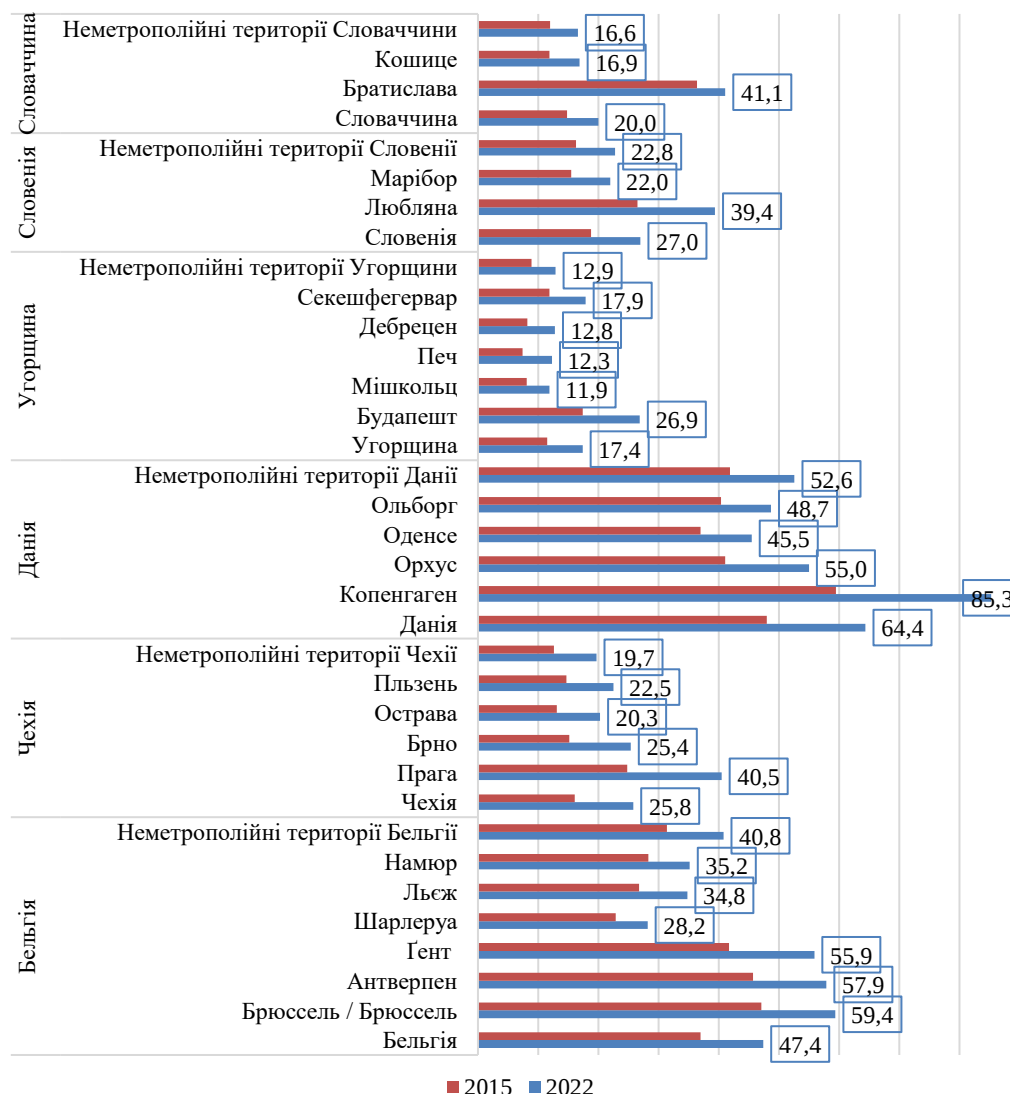

Рисунок 1. Валовий внутрішній продукт окремих країн та агломерацій Європейського Союзу у 2015 р. та 2023 р., тис. Євро/ос., поточні ціни (ВВП України у 2022 р. становив 3,7 тис. Євро/ос.)

Джерело: складено автором за матеріалами [12]

Ці території суттєво переважають неметрополійні регіони за рівнем економічної результативності, що свідчить про провідну роль великих міст у формуванні доданої вартості, інноваційній динаміці та зростанні інституційної складності просторового розвитку.

Крім зазначеного вище також простежується стійка диференціація соціально-економічного розвитку між метрополійними та неметрополійними територіями, що відображає структурну асиметрію просторового зростання. Водночас

результати аналізу підкреслюють ключову роль агломерацій як стрижневих елементів просторово-економічного каркасу країн Європи, актуалізуючи необхідність посилення регіональної політики, орієнтованої на зменшення міжрегіональних диспропорцій та забезпечення більш збалансованого розвитку.

Однією з характерних ознак урбанізованого простору є концентрація доходів. За даними Eurostat [12] у більшості країн ЄС доходи міського населення зростали швидше, ніж у сільській

місцевості. Зокрема, у таких країнах, як Болгарія, Литва, Латвія, Румунія та Хорватія, темпи зростання середнього доходу населення в містах у 2024 р. щодо 2015 р. були особливо динамічними, що може бути пов'язано з розвитком міських економік, підвищенням зайнятості в секторі послуг і модернізацією інфраструктури. При цьому в таких країнах, як Болгарія, Румунія, Угорщина, Іспанія, у 2024 р. простежувався суттєвий розрив між рівнем доходів у містах та сільській місцевості, що відображає структурну нерівність і неоднорідність економічного розвитку.

У країнах із вищим рівнем соціально-економічного розвитку (наприклад, Бельгія, Нідерланди, Австрія, Данія, Швеція, Фінляндія) просторові відмінності у доходах менш контрастні, що свідчить про ефективні політики територіального згуртування, інституційну підтримку сільських регіонів та розвинену інфраструктуру. Водночас, навіть у цих країнах міста залишаються головними осередками добробуту, демонструючи найвищі рівні середніх доходів населення.

Загалом, результати свідчать про збереження тренду домінування міст як фінансових і соціально-економічних центрів, що потребує формування політик більшої міжтериторіальної

згуртованості, зокрема через підтримку малого міського і сільського підприємництва, покращення доступу до ринку праці та базових послуг поза межами великих агломерацій.

Дослідження соціальних характеристик, зокрема рівня депривації та ризику бідності, є важливим для розуміння просторової нерівності, що виникає внаслідок різної динаміки урбанізаційних процесів. Ці показники дозволяють виявити, як урбанізовані та неурбанізовані території реагують на виклики соціально-економічного розвитку, і наскільки ефективно просторове планування сприяє зменшенню соціальної вразливості населення. У глобальному зрізі це дає змогу порівняти моделі просторової інтеграції та вплив урбанізації на якість життя.

Порівняльний аналіз окремих соціальних характеристик життя населення країн ЄС за типами територій залежно від ступеня урбанізованості у 2015 р. та 2024 р. (рис. 2) засвідчує наявність позитивних зрушень у подоланні соціальної та матеріальної депривації, а також у покращенні житлових умов. Водночас зберігаються помітні просторові відмінності, що особливо виразно проявляються щодо ризику бідності.

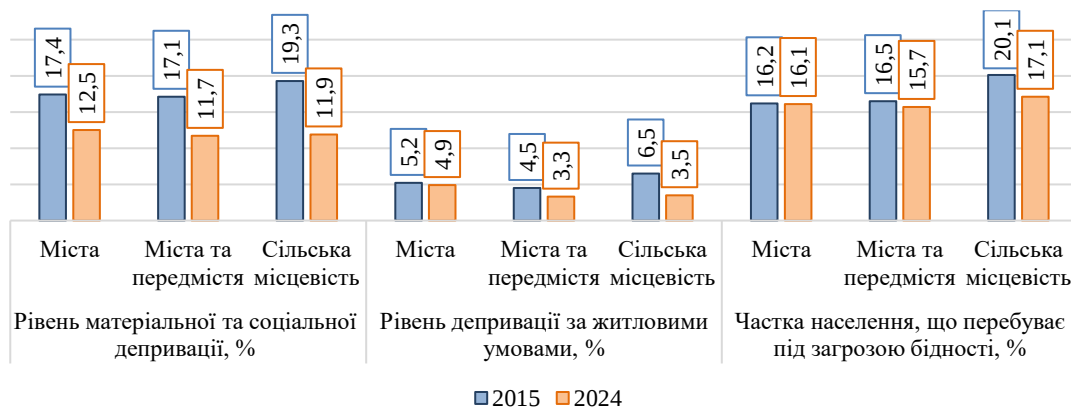

Рисунок 2. Порівняння окремих соціальних характеристик життя населення країн ЄС за типами територій залежно від ступеня урбанізованості
Джерело: складено автором за матеріалами [12]

У всіх типах територій спостерігається істотне скорочення частки населення, що зазнає матеріальних та соціальних обмежень, що свідчить про покращення доступу до базових ресурсів. Найбільш відчутне зниження зафіксовано в сільській місцевості (з 19,3% до 11,9%), що може бути результатом політик підтримки периферійних регіонів. У містах і передмістях відповідні показники знизилися до 12,5% і 11,7%, що відповідає загальноєвропейському тренду зміцнення соціальної стійкості в умовах урбанізованого простору.

Подібна тенденція простежується і за показником житлової депривації. Найбільш виразна позитивна динаміка спостерігається в сільських регіонах (з 6,5% до 3,5%), що може свідчити про підвищення інвестиційної активності в житлову інфраструктуру та поліпшення умов проживання. У міських та приміських територіях зменшення є

менш інтенсивним, однак стабільним, що загалом вказує на поступове вирівнювання стандартів житла між типами територій залежно від ступеня урбанізованості.

Щодо частки населення, що перебуває під загрозою бідності, простежуються чіткі просторові відмінності між типами територій. У 2024 році найменший рівень цього показника зафіксовано в міських агломераціях (16,1%), де концентрація ресурсів, послуг і економічних можливостей створює відносно сприятливі умови для зниження соціальної вразливості. У передмістях та містечках частка осіб під ризиком бідності є дещо вищою (15,7%), що свідчить про наявність структурних викликів на межі між урбанізованим і периферійним середовищем. Водночас сільська місцевість залишається найбільш уразливою, з найвищим рівнем ризику бідності (17,1%), що підкреслює глибшу залежність таких територій від

структурних та інституційних обмежень у доступі до економічних і соціальних ресурсів.

Загалом, попри зменшення просторових диспропорцій за ключовими соціальними індикаторами, сільські території зберігають підвищену вразливість у сфері бідності, що вказує на необхідність додаткових інституційних зусиль щодо забезпечення рівного доступу до базових соціальних послуг, інфраструктури та економічних можливостей. Виявлені тенденції засвідчують позитивну динаміку в напрямі зміцнення соціальної згуртованості та покращення умов життя, проте реалізація сталого ефекту потребує цілеспрямованої просторової політики, орієнтованої на подолання структурних бар'єрів у менш урбанізованих регіонах.

Іншою важливою характеристикою урбанізаційних процесів у контексті їхнього впливу на просторовий розвиток є наявність екологічних викликів, притаманних урбанізованому середовищу. Висока концентрація населення на міських територіях створює значне навантаження на природні екосистеми, що проявляється у зростанні обсягів викидів парникових газів, інтенсифікації споживання енергії, води та земельних ресурсів, зменшенні площі зелених зон, а також у підвищенні рівня забруднення повітря. За оцінками [13], на міські території припадає понад 70% глобальних викидів шкідливих речовин (вуглекислий газ, функціонування підприємств енергетики, транспорту, промисловості, життєдіяльність населення), хоча вони займають лише близько 3% поверхні Землі. У Північній Америці, наприклад, частка міст у загальному обсязі викидів сягає приблизно 80% [13].

Водночас вплив урбанізації на довкілля не є однозначно негативним і значною мірою визначається рівнем економічного розвитку країни та ефективністю впровадження політики сталого розвитку. Зокрема, спостерігається чітка відмінність в екологічному стані урбанізованих територій між країнами з високим рівнем доходів і країнами, що розвиваються. У містах останніх часто фіксуються одні з найвищих у світі рівнів забруднення атмосферного повітря, що пояснюється як стрімким зростанням міського населення, так і відсутністю ефективних природоохоронних механізмів. Так, за даними [15] у 2024 р. до переліку 50 найбільш забруднених міст світу за показником середньорічної концентрації часток $PM_{2.5}$ увійшло 35 міст Індії (примітка: тверді частинки діаметром 2,5 мкм та менше ($PM_{2.5}$) є ключовим показником забруднення повітря, оскільки вони легко проникають у легені та кров, сприяючи розвитку серцево-судинних і дихальних захворювань. Відповідно до рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВОЗ), середньорічна концентрація $PM_{2.5}$ не повинна перевищувати 10 мкг/м³). Найбільш критичні показники зафіксовано у таких агломераціях, як Бірніхат (128,2 мкг/м³ при рекомендованому рівні <10 мкг/м³), Делі (108,3 мкг/м³) та Мулланпур

(102,3 мкг/м³). До цього списку потрапила також низка міст Пакистану та Казахстану.

Натомість у країнах з високим рівнем соціально-економічного розвитку вжиття системних екологічних заходів, інвестиції в еко-технології та модернізацію міської інфраструктури дають змогу досягати поступового покращення якості повітря, навіть за умов високої щільності населення. У 2024 р., наприклад, середньорічна концентрація $PM_{2.5}$ у повітрі великих міст і агломерацій Німеччини не перевищувала 13,3 мкг/м³, у Бельгії – 12,7 мкг/м³ (зокрема, в агломерації Льєж – 6,2 мкг/м³), у Данії – 8 мкг/м³, а у Швеції – 7,5 мкг/м³ [15]. Це свідчить про потенціал урбанізованих територій стати інструментом екологічної трансформації за належного управління.

Багато провідних міст світу сьогодні є активними учасниками глобального переходу до сталої моделі розвитку. Їхня політика спрямована на декарбонізацію економіки, розвиток екологічного громадського транспорту, впровадження «зеленої» архітектури та збереження біорізноманіття. Зокрема, Данія протягом останніх 15 років утримує лідерство у сфері зниження викидів CO_2 , інвестуючи в еко-інновації, розвиток велосипедної інфраструктури, біопаливо та енергоефективні будівлі. У 2022 р. м. Копенгаген скоротило викиди вуглецю на 80% порівняно з 2009 р. [16]. Прикладом сталої урбаністики є й Сінгапур, де реалізовано концепцію «міста-саду»: за 30 років площу зелених насаджень було збільшено на 50%, що сприяло зниженню ефекту теплових островів і покращенню мікроклімату [17].

У Китаї темпи зростання викидів CO_2 на душу населення в міських районах є повільнішими, ніж на загальнодержавному рівні. Такий результат став можливим завдяки цілеспрямованому впровадженню екологічних ініціатив, зокрема відмові від використання викопного вугілля, розвитку електротранспорту та контролю за промисловими викидами. У Пекіні, зокрема, за останні роки зафіксовано суттєве зниження концентрацій шкідливих речовин у повітрі [13].

Отже, вплив урбанізації на довкілля визначається не лише її масштабами, а насамперед якістю просторового планування, ефективністю регіональної політики та рівнем готовності до впровадження принципів сталого розвитку. Урбанізовані території, з одного боку, залишаються джерелами найбільшого екологічного навантаження, з іншого – саме вони виступають осередками екологічних інновацій і можуть відігравати ключову роль у зниженні антропогенного тиску на довкілля.

Висновки

Компаративний аналіз урбанізаційних процесів у глобальному розрізі засвідчує, що урбанізація є не просто кількісним зростанням міського населення, а багатовимірним і просторово неоднорідним процесом, тісно вплетеним у соціально-економічний, інституційний та екологічний контексти розвитку. Характер і наслідки урбаніза-

аційного зростання суттєво варіюються залежно від рівня економічного розвитку, інституційної спроможності, типу просторової політики та здатності до екологічної адаптації.

Урбанізовані території водночас виступають джерелами інтенсивного антропогенного навантаження і просторами концентрації продуктивного, інноваційного та людського потенціалу. Саме міста

дедалі чіткіше визначають напрям трансформації глобального просторового устрою – від екстенсивного зростання до інклюзивного, сталого і керованого розвитку. У цьому контексті ключовим стає не стільки обсяг урбанізації, скільки її якість – рівень економічної результативності, соціальної згуртованості та екологічної відповідальності міського середовища.

Abstract

This article presents a comprehensive comparative analysis of global urbanization processes, highlighting their multidimensional impact on spatial development. Urbanization is examined not only as a demographic trend, but also as a complex socio-economic, spatial and environmental phenomenon. The introduction outlines global shifts in settlement structures since the early 21st century and emphasizes the stratified dynamics of urbanization based on the income levels of countries.

The main goal of the study is to explore urbanization models across different global regions and assess their influence on spatial organization, urban expansion, economic concentration, environmental challenges, and social inequality. The tasks include typologizing urbanization patterns according to the degree of regulatory control and growth intensity, and revealing the spatial implications of urban expansion, including changes in urban area size, population density, and socio-economic performance.

Methodologically, the study applies comparative, statistical, and cartographic methods using data from international sources (UN, World Bank, Eurostat, OECD). Spatial indicators, including the urban population share, agglomeration area growth, GDP per capita, and PM2.5 concentration, are used to analyze differences in urban transformation across high-income and low-income countries.

The results reveal a marked asymmetry in global urbanization. While countries in the Global North show signs of urban saturation and shift toward densification and functional regeneration, countries in the Global South experience rapid, often unregulated urban expansion. Particular attention is given to the cities of Asia and Africa, where high population growth is accompanied by infrastructural stress and informal settlement expansion. The article presents a typology of urbanization based on the coordinates "growth scale – regulation level", identifying planned transformative, chaotic, mature stabilized, and inertial models.

The study concludes that the sustainability of urban development depends not only on the scale of urban growth but primarily on its quality, institutional governance, and environmental adaptability. The findings stress the importance of comprehensive urban policy that integrates spatial planning, environmental resilience, and social cohesion as essential pillars of sustainable territorial transformation under global pressure.

Список літератури:

1. OECD. Cities in the World. A New Perspective on Urbanisation. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.oecd.org/en/publications/cities-in-the-world_d0efcbda-en.html.
2. UN-Habitat. World Cities Report 2022: Envisaging the Future of Cities. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://unhabitat.org/world-cities-report-2022-envisaging-the-future-of-cities>.
3. Ritchie H., Samborska V., Roser M. Urbanization. The world population is moving to cities. Why is urbanization happening and what are the consequences? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ourworldindata.org/urbanization>.
4. Сергієнко Л. В., Новосьолов І. В. Розвиток публічного управління у контексті урбанізаційних змін. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2020. № 1. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1555>. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.1.34.
5. Кореновська С. До 2050 року в містах житиме 68 відсотків населення світу. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bit.ly/4ouz36f>.
6. Our World in Data. Share of the population living in urban areas. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bit.ly/3J1EavM>.
7. Demographia World Urban Areas, march 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://cdn.plataformaurbana.cl/wp-content/uploads/2014/04/1398448369_demographia_world_urban_areas_report.pdf.
8. Demographia World Urban Areas, august 2023. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.demographia.com/db-worldua.pdf>.
9. Estes L. (2020). Study shows "unprecedented" worldwide urban expansion from 1985 to 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bit.ly/3WR8j3X>.
10. Urban Climate Action Is Crucial to Bend the Emissions Curve. (2020). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bit.ly/47DjiUQ>.
11. Dense European cities outperform America's suburbia. (2024). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bit.ly/47A5I4C>.
12. Eurostat / Database. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>.

13. The Value of Sustainable Urbanization. World Cities Report 2020. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/10/wcr_2020_report.pdf.
14. Luqman, M., Rayner, P.J. & Gurney, K.R. On the impact of urbanisation on CO2 emissions. npj Urban Sustain, 3, 6 (2023). DOI: 10.1038/s42949-023-00084-2.
15. World's most polluted cities. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.iqair.com/world-most-polluted-cities?continent=&country=&state=&sort=-rank&page=1&perPage=50&cities=>.
16. Данія не досягне кліматичних цілей у 2025 році через сміттєспалювальний завод. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/daniya-ne-dosyagne-klimatichnih-cilej-u-2025-roci-cherez-smittiespaljuvalnij-zavod>.
17. Constructive Voices. Green Building. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bit.ly/4qnOkaD>.
18. Саліженко Ю. Як зробити мегаполіс комфортним для життя: Сінгапур. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/pb/comfortable-singapore>.

References:

1. OECD. Cities in the World. A New Perspective on Urbanisation. Retrieved from: https://www.oecd.org/en/publications/cities-in-the-world_d0efcbda-en.html [in English].
2. UN-Habitat. World Cities Report 2022: Envisaging the Future of Cities. Retrieved from: <https://unhabitat.org/world-cities-report-2022-envisaging-the-future-of-cities> [in English].
3. Ritchie H., Samborska V., Roser M. Urbanization. The world population is moving to cities. Why is urbanization happening and what are the consequences? Retrieved from: <https://ourworldindata.org/urbanization> [in English].
4. Serhiienko, L.V., & Novosolov, I.V. (2020). Development of Public Administration in the Context of Urbanization Changes. State Administration: Improvement and Development. № 1. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1555>. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.1.34 [in Ukrainian].
5. Korenovska, S. By 2050, 68 Percent of the World's Population Will Live in Cities. Retrieved from: <https://bit.ly/4ouz36f> [in Ukrainian].
6. Our World in Data. Share of the population living in urban areas. Retrieved from: <https://bit.ly/3J1EavM> [in English].
7. Demographia World Urban Areas (2014). Retrieved from: https://cdn.plataformaurbana.cl/wp-content/uploads/2014/04/1398448369_demographia_world_urban_areas_report.pdf [in English].
8. Demographia World Urban Areas (2023). Retrieved from: <https://www.demographia.com/db-worldua.pdf> [in English].
9. Estes, L. (2020). Study shows "unprecedented" worldwide urban expansion from 1985 to 2015. Retrieved from: <https://bit.ly/3WR8j3X> [in English].
10. Urban Climate Action Is Crucial to Bend the Emissions Curve. (2020). Retrieved from: <https://bit.ly/47DjiUQ> [in English].
11. Dense European cities outperform America's suburbia. (2024). Retrieved from: <https://bit.ly/47A5I4C> [in English].
12. Eurostat. Database. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database> [in English].
13. The Value of Sustainable Urbanization. World Cities Report 2020. Retrieved from: https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/10/wcr_2020_report.pdf [in English].
14. Luqman, M., Rayner, P.J. & Gurney, K.R. On the impact of urbanisation on CO2 emissions. npj Urban Sustain, 3, 6 (2023). DOI: 10.1038/s42949-023-00084-2 [in English].
15. World's most polluted cities. Retrieved from: <https://www.iqair.com/world-most-polluted-cities?continent=&country=&state=&sort=-rank&page=1&perPage=50&cities=> [in English].
16. Denmark Will Not Meet Its 2025 Climate Goals Due to Waste Incineration Plant. Retrieved from: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/daniya-ne-dosyagne-klimatichnih-cilej-u-2025-roci-cherez-smittiespaljuvalnij-zavod> [in Ukrainian].
17. Constructive Voices. Green Building. Retrieved from: <https://bit.ly/4qnOkaD> [in English].
18. Salizhenko Yu. How to Make a Megapolis Comfortable for Living: The Case of Singapore. Retrieved from: <https://platfor.ma/magazine/text-sq/pb/comfortable-singapore> [in Ukrainian].

Посилання на статтю:

Лещух І.В. Урбанізаційні процеси в глобальному вимірі: компаративний аналіз / І.В. Лещух // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2025. – № 5 (81). – С. 77-87. – Режим доступу: <https://economics.net.ua/files/archive/2025/No5/77.pdf>. DOI: 10.15276/ETR.05.2025.9. DOI: 10.5281/zenodo.17503917.

Reference a Journal Article:

Leshchukh I.V. Urbanization Processes in the Global Dimension: A Comparative Analysis / I.V. Leshchukh // Economics: time realities. Scientific journal. – 2025. – № 5 (81). – P. 77-87. – Retrieved from: <https://economics.net.ua/files/archive/2025/No5/77.pdf>. DOI: 10.15276/ETR.05.2025.9. DOI: 10.5281/zenodo.17503917.

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons "Attribution" 4.0.